

DE BONTE VLEGENVANGER ALS BROEDVOGEL IN SON

Jan van der Winden

Inleiding

In de periode van 1980 tot en met 1983 is er door mij gericht gelet op het voorkomen van de Bonte Vliegenvanger als broedvogel in Son. Het doel was, door middel van tellingen een totaalbeeld te krijgen van de populatie-omvang van de Bonte Vliegenvanger in Son. Ik heb me wegens tijdgebrek gedurende de inventarisatieperiode in hoofdzaak beperkt tot het noteren van zingende mannetjes en geen aandacht besteed aan broedsucces of iets dergelijks. Wel heb ik gelet op de nestplaatskeuze van de zingende ~~o~~ of van de paartjes.

Gebiedsbeschrijving

Voor zover de lezers dit nog niet weten, Son is een forenzendorp, dat $\pm$ 12 km. ten noorden van Eindhoven ligt.

Er zijn in Son drie gebieden te onderscheiden die een aantal paartjes Bonte Vliegenvangers herbergen. De drie afzonderlijke gebieden vertonen in grote lijnen hetzelfde biotoopbeeld, namelijk woonwijken met een veel gevarieerde bos- en parkachtige begroeiing. Opvallend is het, dat er overal in deze wijken ongeveer evenveel bos- en parkachtige begroeiing aanwezig is als bebouwing.

Gebied 1 is een villawijk met grote tuinen, waar het biotoop sterk gevarieerd is. Er staat hier middelhoog bos, dat sterk gemengd is. Hoofdzakelijk staat er naaldbout (den, larix, spar) afgewisseld met eik, berk en ander loofhout. Het "bos" geeft nergens een dicht beeld te zien, maar is vaak afgewisseld met open tuinen, straten en pleintjes, zodat ook hierdoor een grote variatie ontstaat.

Gebied 2 is ook een villawijk met min of meer hetzelfde biotoop als gebied 1. Het bos is echter wat ouder en hier en daar wat dichter. Het ligt tegen de gemeentebossen van Son aan, die bestaan uit dennen. In gebied 3 staan rijtjeshuizen met relatief grote tuinen. De wijk grenst aan "de Sonse Bergen", een wandelbos dat gedeeltelijk bestaat uit dennen en voor een ander gedeelte uit tamelijk jonge eikenopstand.

Werkwijze

Zoals eerder vermeld heb ik alleen ruime aandacht besteed aan territoriumhoudende vogels en wel voornamelijk gebaseerd op zangwaarnemingen. Van de drie gebieden heb ik gebied 1 frequent bezocht en gebied 2 en 3 enkele keren.

Alle tellingen zijn in de ochtenduren uitgevoerd gedurende het broedseizoen (lees zangperiode) van de Bonte Vliegenvanger, dus vanaf $\pm$ 15 april tot eind mei. Het is in de praktijk gebleken dat de vogels het meest regelmatig in de vermelde periode zingen. Ik fietste hiervoor het gebied af en noteerde de zingende $\sigma\sigma$ of anderszins territoriumindicatieve waarnemingen, zoals nestbouw, paartje bij nestkast en voer voor $\varnothing$ of jongen vervoerend.

Resultaten

Alvorens over de resultaten te spreken eerst enige opmerkingen vooraf, die ik van belang acht voor de interpretatie van de resultaten.

Op de eerste plaats waren alle mannetjes in mijn studiegebied van de bruine vorm en deze vertoonden nooit enige zwarte tekening. Uit de omgeving van Son is mij slechts een klein aantal voorjaarstrekkingen van de zwarte vorm bekend. Het betrof hier in alle gevallen vogels die in ongeschikt broedbiotoop (b.v. heide met opslag) in de loop van de dag aan het fourageren waren, altijd in de periode eind april - begin mei.

Deze vogels vertoonden nooit enig territoriaal gedrag, in tegenstelling tot de bruine mannetjes die in het geschikte broedbiotoop in dezelfde periode zeer sterk zongen, danwel bezig waren met balts en/of nestbouw.

Als ik drie of meer keer, met minimaal een week tussen twee waarnemingen, een territoriumhoudend mannetje heb waargenomen reken ik hem tot een broedgeval. Mede omdat ik niet specifiek gelet heb op het wel of niet broeden van de vogels, is het daarom beter te spreken van territoria dan van broedgeval. Tabel 1 geeft hiervan de resultaten weer.

Tabel 1. Aantal territoria (per deelgebied en totaal) en eerste waarnemingsdatum per jaar.

lst. waarnemingsdatum	1980 9-05	1981 1-05	1982 16-04	1983 20-04
gebied 1	2	1	4	2
gebied 2	-	1	2	2
gebied 3	1	2	3	4
Totaal	3	4	9	8

Wat niet uit de tabel is af te lezen is, dat er voor 1980 geen territoriale Bonte Vliegenvangers zijn aangetroffen, ondanks goede bekendheid met de zang.

Wat wel opvalt is, dat er sprake is van een vrij sterke toename van het aantal territoria gedurende deze vier jaar. Eveneens is er sprake van vrij sterke fluktuaties, zowel per deelgebied als over het totaal. Dit blijkt uit het feit dat er jaarlijks schijnbaar willekeurig nieuwe broedplaatsen uitgezocht worden in het gebied. Er lijkt ogenschijnlijk een groter potentieel aan broedplaatsen aanwezig te zijn. Dit hoeft natuurlijk niet noodzakelijk zo te zijn, omdat niets bekend is in dit geval over de andere nestkastbroeders en zodat interspecifieke concurrentie van groot belang kan zijn voor de vestigingskansen van Bonte Vliegenvangers (zie ook discussie).

Om iets te achterhalen over aantalsverloop en verwachtingspatroon omtrent een zich vestigende populatie, heb ik voor gebied 1 en het totaal gekeken hoe voor de verschillende jaren de verdelingen van aantal waarnemingen en aantal paren onderling samenhangen. Dat dit zeer veel problemen met zich meebrengt bij de interpretatie van dergelijke gegevens, laat zich wel raden. Daarom laat ik het bij speculaties en doe er geen uitspraken over. Ik hoop wel dat het aanleiding geeft tot discussie en eventueel verder onderzoek. Er zijn een aantal dingen opgevallen bij het vergelijken van de gegevens:

- De hoofdzangperiode van de ♂ ligt tussen 15 april en eind mei.
- Er is een tendens waar te nemen, dat bij vordering der jaren de vogels vroeger aankomen.
- Vanaf de eerste waarnemingsdag is er bij elke telling wel minimaal een Bonte Vliegenvanger gehoord.
- Er is geen periode aan te wijzen waarop alle of bijna alle ♂ op een dag zingen.
- De nestplaatskeuze wisselt sterk van jaar tot jaar.

Tabel 2 geeft nog enige getalswaarden.

Tabel 2. Totaal aantal waarnemingen, teldagen, territoria en waarnemingen per dag / per paar.

Jaar	Totaal aantal waarnemingen		Totaal aantal teldagen		Aantal paren(terr)		Aantal waarnemingen per dag / per paar	
	Gebied 1	Totale gebied	Gebied 1	Totale gebied	Gebied 1	Totale gebied	Gebied 1	Totale gebied
1980	19	28	10	10	2	3	0,95	0,93
1981	17	34	14	16	1	4	1,21	0,53
1982	44	59	22	22	4	9	0,50	0,30
1983	15	23	13	15	2	8	0,57	0,19

De eerste twee kolommen van tabel 2 geven het totaal aantal waarnemingen aan. Dit houdt in dat er alle territoriale vogels in verwerkt zijn die in dat jaar zijn waargenomen, dus ook b.v. die vogels die later niet tot een territorium gerekend zijn.

Er is bij alle kolommen onderscheid gemaakt tussen gebied 1 en het hele gebied, omdat gebied 1 zeer frequent onderzocht was t.o.v. de overige gebieden. Om deze er toch bij te betrekken is ook het totaal over de drie gebieden bekeken.

In kolom drie en vier staat het aantal teldagen waarop geteld is. In kolom vijf en zes staat het aantal territoria dat uiteindelijk vastgesteld is voor de achtereenvolgende jaren. En verder staat in de laatste twee kolommen het aantal waarnemingen per dag per paar aangegeven. Deze zijn per dag verwerkt om de gegevens te kunnen vergelijken en per paar om inzicht te krijgen in de verhouding van waarnemingen van territoriale mannetjes t.o.v. het aantal vastgestelde territoria.

Dit laatste is gedaan om het algemeen aangenomen idee, dat aan de rand van zich vestigende populaties veel ongepaarde mannetjes zwerven die toch territoriaal zijn, te toetsen. Brabant lijkt, t.o.v. de rest van oostelijk Nederland, nog gekolonialeiseerd te moeten worden door de Bonte Vliegenvanger. Er kan dus verwacht worden dat er vaak mislukte broedpogingen zijn, waarbij echter wel veel gezongen wordt door de mannetjes. Ongepaarde mannetjes kunnen b.v. vaak lang op dezelfde plaats of in de omgeving hiervan blijven zingen. In dat geval wordt het aantal waarnemingen per dag per paar vermoedelijk hoger. Zie ook de waarneming die Loek Hilgers (1984) beschrijft nabij Tilburg.

Voor gebied 1 lijkt er nauwelijks enig verband te bestaan tussen de verschillende jaren, al lijkt het dat de verhouding de eerste twee jaar wat groter is dan de laatste twee jaar. Dit zou er op kunnen wijzen dat er inderdaad meer of langer gezongen werd of dat er meer mannetjes gedurende kortere tijd gezongen hebben. Dit is uiteraard allemaal erg speculatief. Voor het hele gebied lijkt er een mooi verband te zijn, maar hier kan echter geen uitspraak over gedaan worden, omdat het aantal teldagen van de drie gebieden (vnl. gebied 2 en 3) te klein was om dergelijke verhoudingen te bepalen. N.B. Drie waarnemingen waren voldoende voor een territorium!

Diskussie

De vogels in 'mijn' gebied vertoonden geen strikte biotoopvoorkeur, behalve dat er sprake moet zijn van enige bomen en struiken met geschikte uitkijkposten van waaraf gezongen en op vliegen gejaagd wordt. Alle Bonte Vliegenvangers kozen als nestplaats een nestkast, die op particulier grondgebied hing. Het mag bekend verondersteld worden dat Bonte Vliegenvangers zeer veel in nestkasten broeden, zelfs zo sterk dat de vogels hun oorspronkelijke broedbiotopen (loofbossen) aangevuld hebben met saale dennenbossen indien hier maar nestkasten aanwezig zijn. In de omgeving van Son wijst de bezetting als broedvogel er ook op dat de soort sterk nestkast-gebonden is. Dit wordt gesteund door het feit dat er geen vogels zingend zijn waargenomen in het eikenbos nabij gebied 3, hoewel hier genoeg hopen voor hadden moeten zijn, aangezien de volgende soorten er als broedvogel zijn waargenomen: Grote Bonte Specht, Kleine Bonte Specht, Koolmees, Pimpelmees, Spreeuw en Boomkruiper.

Dit verschijnsel is vaker waargenomen in twee naburige gebieden met en zonder nestkasten, o.a. op de Veluwe (Van Balen, 1982). Er lijkt een voorkeur te bestaan voor nestkasten maar er is nog geen verklaring gevonden voor dit verschijnsel. Een aantal onderzoeken echter kunnen er op wijzen, dat de vogels misschien wel weggekonkurreerd worden uit de natuurlijke holtes naar de minder goede nestkasten.

Van natuurlijke nestholten is niet zoveel bekend, maar wel blijkt uit verschillende onderzoeken dat de bezettingspercentages zeer hoog zijn (van Balen, 1982).

Van Balen vermeldt in zijn onderzoek ook, dat concurrentie van belang kan zijn voor het afwezig zijn van de Bonte Vliegenvanger in zo'n onderzoeksgebied met natuurlijke nestholten.

Ook een onderzoek in het Liesbos bij Breda, waar een experiment is gedaan met verkleinde nestkasten, waarin de Bonte Vliegenvangers bijna allemaal gingen broeden, wijst erop, dat de soort weggekonkurreerd wordt door andere holenbroeders naar de "slechtere" plaatsen (Van Balen, 1984).

Dit alles is natuurlijk nog erg hypothetisch, maar daarom niet oninteressant om erover na te denken.

In ieder geval broeden Bonte Vliegenvangers vaak in nestkasten, ook in het buitenland. Voor Zuidwest-Zweden vermeldt Askenmo ook, dat er sterke toename van Bonte Vliegenvangers optrad na invoer van nestkastjes.

Voor Nederland is dit verschijnsel ook opvallend. Misschien gaan er wel meer Bonte Vliegenvangers broeden als de naaldbossen in Brabant ook volgehangen worden met nestkasten, waar ik hier geenszins voor pleit.

Overige waarnemingen

Voor de volledigheid van het onderzoek naar de verspreiding van Bonte Vliegenvangers in Noord-Brabant en tevens als aanvulling op het artikel van Loek Hilgers in de vorige Roodborsttapuit geeft ik hier nog enkele waarnemingen:

1977	29/4	1 ♀	Oude Meer	Son
	30/4	1 ♂	Oude Meer	Son (zwarte vorm)
	2/5	1 ♂	Oude Meer	Son (zwarte vorm)
1978	30/4	1 ♂	Oude Meer	Son (zwarte vorm)
1980	4/5	1 ♂	Ruweeuwsels Lieshout	(zwarte vorm)
	10/5	1 paartje ♂	zingend Moerkuilen Nijnsel	(bruine vorm)
1981	16/5	1 ♂	Sint-Oedenrode, kasteeltuin.	
1982	11/5	1 ♂	zingend Eckart	Eindhoven
1983	16/5	1 ♂	zingend bij nestkast Mosbulten	Son
	27/5	2 ♂♂	zingend Velders bos (zevensprong)	
			1 exx. met natuurlijke nestholte, was vrouwtje aan het voeren	

Dankwoord

Hierbij bedank ik Marc van der Valk hartelijk voor het kritisch doorlezen van het manuscript.

Literatuur

- Askenmo, C. 1982. Clutch size Flexibility in the Pied Flycatcher *Ficedula Hypoleuca* Ardea 70 (2): 189-196.
- Balen, J.H. van 1979. Observations on the post-fledging dispersal of the Pied Flycatcher. *Ficedula Hypoleuca* Ardea 67 (3-4): 134-137.
- Balen, J.H. van 1982. Studies on Hole-nesting Birds in Natural sites. Ardea 70 (1): 1-24.
- Balen, J.H. van 1984. The relationship between nest-box-size, occupation and breeding parameters of the Great Tit *parus major* and some other hole nesting species. Ardea 72 (2): 163-175.
- Beukeboom, L. 1982. Nestkastenverslag 1978-1981. Tjiftjaf 27 (1): 1-70.
- Hilgers, L. 1984. Enkele gegevens over het voorkomen van de Bonte Vliegenvanger in Noord-Brabant. Roodborsttapuit 3 (1): 13-25.

Adres: Kariboestraat 249, 3523 PG Utrecht